

*Грабовий В. В.,
магістр права, юрист
Державної фіскальної служби України*

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ В ПЕРШІ РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуті особливості юридичної відповідальності за злочини проти власності у перші роки Радянської влади в Україні. Проведено систематизацію нормативно-правових актів, згідно якої виділено три групи: юридико-кримінологічні, соціально-економічні та соціально-психологічні акти. Доведено, що прийняті нормативно-правові акти відрізнялись частим застосуванням вищої міри покарання, містили норми з конфіскації майна та мали низький рівень юридичної техніки.

Ключові слова: юридична відповідальність, майнові злочини, конфіскація майна, Радянська Україна, юридична техніка, нормативно-правовий акт.

Актуальність теми дослідження обумовлена двома причинами. По-перше, сучасний стан злочинності, серед якої одне з основних місць посідають злочини проти власності, набув в Україні загрозливого характеру, підриває національну безпеку, економіку, основи державної влади і правопорядку. В свою чергу, дослідження юридичної відповідальності сприяє зміцненню законності, правопорядку, удосконаленню діючого законодавства, гармонізації прав та обов'язків між суб'єктами правовідносин. По-друге, нормативно-правові акти, які встановлювали відповідальність за злочини проти власності, прийняті в перші роки радянської влади, є темою, якої зрідка торкалися науковці. Тому, даний масив актів потребує дослідження, що дасть змогу використати досвід, накопичений у цей історичний період, який може суттєво допомогти в процесі внесення змін та підвищення ефективності діючого законодавства. Таким чином, юридична відповідальність в перші роки радянської влади на Україні потребує більш детального розгляду, систематизації та подальшого дослідження.

Аналіз публікацій показує обмежену кількість праць, присвячених кримінальній відповідальності за злочини проти власності, які стосувалися переважно перших років радянської влади в Україні. Фрагментарно це питання розглядалося в дослідженнях таких учених, як: Б. М. Бабій, В. К. Винниченко, О. В. Волох, В. В. Галуцько, О. В. Дзера, П. П. Захарченко, В. С. Кульчицький, М. І. Мірошніченко, І. Б. Усенко, та інших авторів. Незважаючи на наявність зазначених праць, питання охорони власності в перші роки Радянської влади в Україні розглядалися побіжно, тому дана проблема потребує подальшої розробки.

Метою роботи є дослідження особливостей правового регулювання охорони власності в перші роки радянської влади в Україні.

Викладення матеріалів дослідження необхідно розпочати з того, що у сучасній юридичній науці відсутнє єдине поняття юридичної відповідальності. Низка авторів розглядає її як соціально-правовий регулятор, інші вважають юридичну відповідальність видом правовідносин, що забезпечує права та інтереси взаємопов'язаних сторін. На думку, О. Ф. Скакун,

юридична відповідальність – це передбачені законом вид і міра державно-владного (примусового) зізнання особою втрат благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення [1, с. 278]. В радянський період юридична відповідальність за правопорушення в цій сфері була тісно пов'язана з охороною соціалістичної власності та використанням примусу. На думку, П. Е. Недбайло, особливістю історичного розвитку цього інституту було формування під каральним кутом зору [2, с. 51]. Тобто основною тенденцією є те, що соціалістична законність ґрунтувалася на застосуванні норм кримінального права. Наявність такої тенденції підтверджується розглядом нормативно-правових актів стосовно юридичної відповідальності за злочини проти власності в перші роки радянської влади в Україні. У більшості випадків такі акти приймалися хаотично та не системно, а прийняті правові документи присвячувались вирішенню поточних питань, пов'язаних з державотворенням, економічними та іншими проблемами.

Іншою тенденцією розвитку законодавства була наявність рецепції нормативно-правових актів Радянської Росії, які приймалися у вигляді постанов та декретів, дія яких поширювалась на територію Радянської України. Розгляд нормативно-правових актів, виданих в перші роки радянської влади, показує, що в більшості з них розглядаються злочини з посяганням на соціалістичну та приватну власність, бандитизм, мародерство, розбій, грабіжництво, крадіжки, розкрадання, знищення або пошкодження майна. Значно менша кількість злочинів припадала на підпали, самочинну порубку лісу, купівлю, продаж та інші порушення права трудового користування землею, приховування землі, приховування хліба, шахрайство, посадові злочини, пов'язані з вчиненням або сприянням вчиненню корисливих майнових посягань, господарський саботаж.

У цей історичний період комуністична влада УСРР з метою боротьби з правопорушеннями проти власності видала низку нормативно-правових актів, що передбачали різні міри відповідальності за посягання на соціалістичну власність. З метою систематизації цього масиву документів доцільно використати схему, запропоновану А. В. Іванчиним, згідно якої можна виділити три групи актів: юридико-кримінологічні, соціально-економічні та соціально-психологічні [3, с. 8].

І. Нормативно-правові акти юридико-кримінологічного напрямку. До їх числа відносяться постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) «Про охорону складів, пакгаузів і комор, а так само споруд на залізничних і водних шляхах сполучення» від 1 лютого 1922 р., яка була рецепцією аналогічної постанови, прийнятої в Радянській Росії.

З метою недопущення випадків крадіжок, розкрадань власності 15 червня 1921 р. ВУЦВК прийняли Постанову «Про боротьбу з розкраданнями вантажів у державних складах і при транспортуванні вантажів залізничним, водним та гужовим шляхом». Згідно п. 3 Постанови, винні особи підлягали пере-

дачі суду військового трибуналу, який мав право застосовувати вищу міру покарання у випадку наявності обтяжуючих обставин у вигляді багаторазовості, масовості, а також вчинення таких дій посадових особами. У всіх інших випадках Револуційні військові трибунали мали право встановити покарання у вигляді суворої ізоляції на строк не менше трьох років. У свою чергу п. 5 надавав право Президіям Губвиконкомом відмовляти в клопотаннях про помилування і приводити вирок у виконання протягом 24 годин після його винесення. Інтерес становить також п. 6 Постанови, у якому вказується про можливість винесення більш м'яких вироків стосовно осіб пролетарського походження і посилення суворості репресій стосовно посадових осіб та представників «спекулятивного світу».

До цієї групи увійшла й Постанова Ради Народних Комісарів України (РНК) «Про організацію боротьби з бандитизмом» від 21 січня 1921 р., в якій наголошувалося, що бандитизм становить загрозу соціалістичному майну, зриває залізничний і телеграфний зв'язок, робить неможливим відновлення нормального економічного життя і функціонування радянських установ. Також РНК була прийнята наступна Постанова від 29 січня 1921 р., яка мала таку саму назву та зазначала, що мають вживатися заходи, передбачені законами, спеціально спрямованими на правовий захист залізниць, залізничних споруд, майна та обладнання телеграфних і телефонних мереж, як об'єктів соціалістичної державної власності. Особливістю цих двох постанов було використання такої міри покарання, як розстріл за абсолютну більшість злочинів у цій сфері.

У сфері охорони майна 2 квітня 1919 р. було прийнято низку декретів РНК, зокрема: «Про посилення охорони шляхів сполучення», «Про покарання за руйнування шляхів сполучення» та «Про посилення охорони телеграфної мережі і про караність її умисного пошкодження». Ці декрети були підготовлені на більш високому рівні юридичної техніки, оскільки містили кримінально-правову норму з гіпотезою, диспозицією та санкцією, причому, перший акт передбачав віддання винних суду революційного трибуналу і міру покарання у вигляді розстрілу. В якості міри покарання ці декрети передбачали також передачу винних суду Револуційного військового трибуналу та застосування розстрілу у випадку пошкодження телеграфної мережі. Декрет від 2 квітня 1919 р. «Про посилення охорони шляхів сполучення», поряд із організаційними заходами щодо охорони залізниць, приписував виконкомом Рад та Надзвичайним Комісіям у випадках пошкодження залізничних шляхів та споруд, брати з ближчих до місця вчинення злочину населених пунктів заручників. У разі повторних пошкоджень залізничні заручники підлягали розстрілу.

Тобто радянська влада значно раніше, ніж фашистська Німеччина, почала проводити політику взяття заручників та покладання на них відповідальності за скоєння іншими особами злочинів. Антигуманний характер радянського законодавства доказує Постанова РНК та Револуційної військової ради Південно-Західного фронту «Про псування залізничних шляхів, телеграфних і телефонних проводів» від 9 червня 1920 р., яка наголошувала, що в разі зловмисного пошкодження залізничних ліній зв'язку, заручників треба брати виключно з числа куркульських елементів, направляючи їх у розпорядження повітових та губернських военкомів. Згідно з цією постановою, правова санкція поширювалася на переховувачів тих, хто вчинив посягання на залізничне майно та засоби зв'язку, що підлягали мірам покарання, які включали розстріл та конфіскацію всього майна.

II. Нормативно-правові акти соціально-економічного напрямку. З метою виконання вказівок Московських більшовиків стосовно націоналізації майна, нова влада УСРР прийняла Декрет Тимчасового робітничо-селянського Уряду України «Про конфіскацію покинутого майна» від 14 січня 1919 р. Згідно п. 3 все майно, що залишилось від колишніх власників, переходило до нових органів влади, які повинні були взяти його на облік. Як вказувалося в п. 5 Декрету відповідальність за збереження залишеного майна покладалось на управляючих, у випадку їх відсутності – на прикажчиків, а на підприємствах – на фахівців та на фабрично-заводські комітети. Окремим п. 6 зазначалося, що всі особи, обвинувачені в порушенні даного декрету, підлягали суду Револуційного військового трибуналу. Одночасно з цим був прийнятий важливий для економіки України Декрет Тимчасового робітничо-селянського Уряду України від 16 січня 1919 р. «Про націоналізацію цукрових заводів». Усі цукрові заводи, їх майно, земельні угіддя, з усім рухомим та нерухомим майном оголошувались націоналізованими, а за розкрадання такого майна винні особи підлягали суду Револуційного військового трибуналу.

У період Української революції в умовах постійних бойових дій на території, контрольованій більшовиками, залишилось багато об'єктів власності та майна, власники якого з різних причин вимушені були їх покинути. Більшовицька влада вирішила націоналізувати та взяти під свій контроль таке майно, що знайшло відображення у Постанові РНК від 23 квітня 1921 р. «Про охорону Радянського Господарства». Згідно п. 1 Постанови, відповідальність за розграбування радянських господарств покладається на навколишнє населення. У свою чергу, п. 2 вказував, що кулацьке населення, у разі розкрадання та знищення радянських господарств, відповідають за це своїм майном. Як вказується в п. 3, усі витрати по відновленню зруйнованих крадіжками державних господарств, покладалася на куркулів тих сіл, в районі яких мали місце грабежі і погроми. Розгляд цього нормативно-правового акту показує на невизначеність терміну куркулів, до числа яких міг бути віднесений будь-який селянин, та самої назви цього документу. Тобто Постанова регламентує охорону об'єктів, що націоналізуються, та яким завчасно дано назву радянських господарств.

Нова влада бажала отримати додаткові кошти від матеріалів та продуктів, які відносились до життєво-необхідних для населення України. З метою реалізації цього завдання було прийнято низку нормативно-правових актів, пов'язаних з введенням державної монополії на сіль, лісоматеріали та облік земельного фонду. Так, з метою обмеження вільної торгівлі сіллю 24 червня 1921 р. була прийнята Постанова РНК «Про введення державної монополії на сіль». Згідно п. 3 вводилась кримінальна відповідальність за торгівлю сіллю у вигляді промислу приватними особами. Так, 18 жовтня 1921 р. був прийнятий Декрет РНК УСРР «Про відповідальність за продаж, розкрадання та недбалу охорону солі». Згідно п. 3 даного нормативно-правового акту, особи винні у розкраданні та недбалій охороні солі, підлягали кримінальній відповідальності за такі дії до застосування вищої міри покарання. При цьому, вся соль, незалежно від її походження та способу видобутку, підлягала конфіскації.

З метою покращення системи оподаткування ВУЦВК прийняв Постанову «Про заходи боротьби з приховуванням землі» від 19 жовтня 1921 р. Згідно з цим актом, селяни зобов'язувалися подавати точні відомості стосовно площі землі, яку вони обробляли. У разі невиконання цих положень встановлювалися різні покарання: від тюремного ув'язнення до конфіскації май-

на. У той історичний період особливе значення для функціонування промислових об'єктів, забезпечення населення паливом, грали лісові матеріали. З метою охорони такого типу власності, РНК Радянської Росії 25 березня 1920 р. прийняла Положення «Про державну монополію на лісові матеріали». Згідно п. 3 даного нормативно-правового акту, все майно у вигляді лісоматеріалів оголошувалось державною власністю та передавалось до матеріального фонду Республіки. У свою чергу, п. 15 вказував, що невиконання даного положення, несвоєчасне подання відомостей стосовно такого майна, приховання його, тягне за собою притягнення винних до суду Революційного військового трибуналу.

З перших днів приходу до влади більшовики проводили політику нехтування правами власників майна, навіть у вигляді особистих речей громадян. Прикладом цього є Постанова Ради праці та оборони від 18 вересня 1919 р. за особистим підписом В. Леніна «Про реквізицію шинелі». Згідно цього нормативно-правового акту, у всіх громадян, службовців конфіскували шинелі, а також проводилось вилучення сукна сірого та захисного кольору. На практиці наявність цього акту означала, що військовослужбовці, працівники робітничо-селянської міліції, органів надзвичайної комісії, мали право забрати у будь-якого громадянина верхній одяг, якщо він був шинеллю, не даючи за це жодного майна чи коштів, не підтверджуючи цей факт жодними документами.

Аналогічною направленістю була й Постанова від 9 лютого 1921 р. Ради праці та оборони «Про заходи із здійснення постанови VIII Всеросійського з'їзду рад від 28 грудня 1920 р. про заходи зміцнення і розвитку селянського сільського господарства». Цей документ передбачав комплекс заходів у вигляді конфіскації майна з різних установ і передачу в народний комісаріат землеробства для забезпечення функціонування даного відомства. При цьому, документ не передбачав будь-якої компенсації громадянам, у яких конфіскували майно, у вигляді зниження податків чи надання їм особливих пільг.

Прикладом пограбування селян шляхом вилучення у них майна під виглядом конфіскації земельного фонду є сумісна Постанова ВУЦВК і РНК «Про позбавлення колишніх дідичів, великих землевласників і нетрудових орендарів права на землекористування і проживання у господарствах, що належали їм перед устанавлення в Україні радянської влади» від 10 червня 1926 р. Згідно п. 1 Постанови, майно, земля колишніх дідичів та куркулів конфіскувалась без будь-якої компенсації та заміни. У свою чергу п. 3 надавав права порушувати справи про відібрання такого майна сільським радам та місцевим комітетам незаможних селян. Як вказувалось в п. 5, такі справи розглядалися окремими судовими комісіями в прискореному порядку без можливостей оскарження таких рішень. Особливістю даної постанови була відсутність чіткого поняття майна куркулів та селян, які відносяться до цієї категорії. Тому на практиці ця постанова могла бути застосована до будь-якого селянина, що призводило до конфіскації його майна.

Іншим напрямком правотворчості стало вирішення питання про розподіл майна між державними та місцевими органами влади. З метою розв'язання цього завдання 8 квітня 1925 р. ВУЦВК і РНК прийняли Постанову «Про розмежування державного майна УСРР на республіканське й місцеве». Згідно цього акту до майна республіканського значення відносились промислові підприємства, інші господарські організації, державні установи, шляхи сполучення і зв'язку, будівля, а всі інші об'єкти передавались органам місцевої влади.

III. Нормативно-правові акти соціально-психологічного напрямку. До їх числа належали нормативно-правові акти, які повинні були показати населенню, що радянська влада дбає про їх майно, побут та умови життя. Такий підхід означав, що нормативно-правові акти цього напрямку базувалися на пропагандистських гаслах, спрямованих на підтримку більшовицької влади. У 1921 р. результатом злочинної політики комуністів став голод, що охопив райони Поволжя та інші райони Росії, які до революції були багаті хлібом. Прикриваючись катастрофічним станом населення, нова влада УСРР 1 березня 1922 р. прийняла Постанову ВУЦВК «Про відповідальність за злочини проти надання допомоги голодуючим». В преамбулі даної Постанови вказувалось на необхідність посилення відповідальності за не передачу майна населенням на допомогу голодуючим. Згідно п. 1, посадкові особи, винні у невиконанні обов'язків щодо допомоги голодуючим, а також несвоєчасне або ж недбале їх виконання, піддавались покаранню у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років та конфіскації майна. Цей нормативно-правовий акт давав можливість радянським каральним органам забирати майно у населення, а також проводити конфіскацію церковного майна.

Голод 1921 року мав тяжкі наслідки для населення УСРР, тому радянські керівники України вирішили використати адміністративні методи з метою конфіскації хліба. З цієї причини 8 липня 1922 р. ВУЦВК прийняли Постанову «Про визнання недійсними кабальних угод про хліб», згідно якої раніше укладені договори оголошувались кабальними, підлягали скасування, а сторони звільнялися від виконання взаємних зобов'язань. Згідно п. 3 позикодавці, які будуть вимагати хліб чи інше майно, підлягали кримінальній відповідальності, а майно, вказане в угоді, підлягало конфіскації. Аналогічними причинами пояснюється прийняття Декрету РНК України від 4 березня 1919 р. «Про заборону операцій про нерухомість», який стосувався заборони угод з нерухомістю, приймався в часи воєнного комунізму і мав на меті повну ліквідацію приватної власності. Згідно п. 3, особи, які продавали або купували майно, землю, підлягали штрафу та конфіскації майна.

У Російській імперії 81 % населення склали селяни, тому, бажаючи отримати їх підтримку, нова влада вдалася до політичних кроків, які знайшли відображення в правовій політиці. Прикладом цього є нормативно-правовий акт, спрямований на своєрідне загравання з селянською масою – Постанова, прийнята ВУЦВК 21 листопада 1923 р. «Про надання комітетам незаможних селян пільг при продажу будівель, що є у віданні Народного комісаріату землеробства у Відділі державних і земельних маєтностей». Так, згідно п. 1 Постанови, вся власність у вигляді будівель та майна передаються сільським радам, комунам і артілям, а також окремим господарствам незаможних селян за пільговими цінами.

Розгляд прийнятих в перші роки Радянської влади нормативних актів показує часте використання при призначенні мір покарання суду Революційного військового трибуналу, дія якого розповсюджувалась на території Радянської України. Виходячи з цього, доцільно розглянути особливості діяльності цього органу, які знайшли відображення у Положенні ВЦВК від 20 листопада 1919 р. «Про революційні військові трибунали». Так, в першій частині документу вказується, що трибунал створюється з метою розгляду справ, скоєних у зоні бойових дій злочинах, які створюють небезпеку для радянського соціалістичного ладу, зміцнення в ній завоювання революції і оборони. Згідно п. 3, революційним військовим

трибуналам надаються необмежені права у визначенні міри покарання і її виконання.

Розгляд юридичної техніки нормативно-правових актів, прийнятих у цей історичний період, показує, що у більшості з них відсутня преамбула, дуже стисло викладена вступна та основна частини, викладаються лише права, обов'язки громадян та міри відповідальності. Практично в усіх нормативно-правових актах відсутня заключна частина, яка визначає порядок набрання ними чинності та зміни в законодавстві, пов'язані з їх прийняттям. На практиці це означало набрання ними чинності з дня прийняття, незалежно від того, були вони опубліковані у відповідних засобах інформації чи ні.

Підбиваючи підсумок проведеного дослідження, слід зазначити, що нормативно-правові акти, які приймалися протягом 1918–1922 рр., спрямовані на захист від правопорушень проти соціалістичної власності. Проведено систематизацію прийнятих нормативно-правових актів, що дало змогу розділити їх на три групи: юридико-кримінологічні, соціально-економічні та соціально-психологічні. Злочини, передбачені цими нормами, належать до числа майнових, посадових та господарських. Ці норми мали ознаки об'єктивної і суб'єктивної сторін складу злочину, визначали суб'єкт злочину та кримінально-правові санкції. У більшості з них була відсутня конкретна санкція, яка замінялася невизначеними формулюваннями. Прийняті нормативно-правові акти відзначалися низьким рівнем юридичної техніки та в більшості випадків мали вигляд організаційно-розпорядчих документів або наказів. При цьому, накладання покарання на винних покладалося на суди, трибунали, окремі державні, правоохоронні та адміністративні органи, що сприяло той системі беззаконня, яка панувала на українських землях у зазначений історичний період.

Література

1. Скакун О. Ф. Теория государства и права: Учебник. – Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
2. Недбайло П. Е. Система юридичних гарантій применения советских правовых норм. – Правоведение, 1971, № 3, с. 48-54

3. Иванчин А. В. Законодательная техника в механизме уголовного правотворчества: учеб. пособие. Ярославль: ЯрГУ, 2009. 188 с.

Грабовый В. В. Юридическая ответственность за правонарушения против собственности в первые годы советской власти в Украине

Аннотация. В статье рассмотрены особенности юридической ответственности за преступления против собственности в первые годы Советской власти в Украине. Проведена систематизация нормативно-правовых актов, согласно которой выделены три группы: юридико-криминалогические, социально-экономические и социально-психологические акты. Доказано, что принятые нормативно-правовые акты отличались частым применением высшей меры наказания, содержали нормы по конфискации имущества и имели низкий уровень юридической техники.

Ключевые слова: юридическая ответственность, имущественные преступления, конфискация имущества, Советская Украина, юридическая техника, нормативно-правовой акт.

Grabovyy V. Legal liability for offenses against property in the early years of Soviet power in Ukraine

Summary. The article considered the peculiarities of legal responsibility for crimes against property in the early years of Soviet period in Ukraine. It's carried out the systematization of normative legal acts, according to which three groups are distinguished: legal and criminological, socio-economic and socio-psychological acts. It's proved that the adopted normative acts were characterized by frequent application of the highest degree of punishment, contained rules on the confiscation of property and had a low level of legal technology.

Key words: legal liability, property crimes, confiscation of property, Soviet Ukraine, legal technique, normative and legal act.

КОНСТИТУЦІЙНЕ
ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО
